

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Metatekstowy wymiar fragmentów zapowiadających (tzw. argumentów) Psalterza puławskiego

Author: Artur Rejter

Citation style: Rejter Artur. (2003). Metatekstowy wymiar fragmentów zapowiadających (tzw. argumentów) Psalterza puławskiego. W: K. Kleszczowa, J. Sobczykowa (red.), "Śląskie studia lingwistyczne" (S. 227-237). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Artur Rejter

Metatekstowy wymiar fragmentów zapowiadających (tzw. argumentów) *Psałterza puławskiego*

Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu struktury i funkcji konstrukcji metatekstowych w jednym z zabytków języka doby staropolskiej, co umożliwi sformułowanie wstępnych wniosków o charakterze perspektywicznym dotyczących potencjału tekstotwórczego polszczyzny najstarszego okresu piśmiennego.

Problematyka metatekstu nurtowała polskich badaczy od dawna. Wystarczy przypomnieć artykuł Anny Wierzbickiej¹, poświęcony teoretycznym aspektom konstrukcji „meta-” w płaszczyźnie komunikatu. O zagadnieniach metatekstu powstały także dwie monografie: jedna – autorstwa Kazimierza Ożoga² – porusza problem metatekstu w tekstach potocznych; druga – autorstwa Macieja Kawki – zawiera analizy metatekstu w utworach narracyjnych³. Obydwie prace dotyczą polszczyzny współczesnej, skupiają się przede wszystkim na przedstawieniu typologii oraz opisie struktury i / lub funkcji konstrukcji metatekstowych w wybranym rodzaju komunikatu. Z punktu widzenia historyka języka problem metatekstu był rozpatrywany głównie jako zjawisko składniowe, choć z uwzględnieniem pewnych aspektów pragmatycznych. I tutaj należy np. wymienić artykuł Krystyny Pisarkowej poruszający problem dwutekstu *Kazań gnieźnieńskich*⁴, a także frag-

¹ A. Wierzbicka: *Metatekst w tekście*. W: *O spójności tekstu*. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław 1971.

² K. Ożóg: *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej*. Kraków 1990.

³ M. Kawka: *Metatekst w tekście narracyjnym (na przykładzie współczesnych utworów literatury dla dzieci)*. Kraków 1990.

⁴ K. Pisarkowa: *Tekst o tekście w „Kazaniach gnieźnieńskich”*. W: *Studia z polskiej składni historycznej*. T. 2. Red. J. Twardzikowa. Wrocław 1978.

menty *Historii składni języka polskiego* poświęcone wypowiedziom zestawionym⁵.

Współcześni badacze podejmujący zagadnienia lingwistyki tekstu, teorii dyskursu czy genologii lingwistycznej często poruszają w swych pracach problem metatekstu, zwracając uwagę na liczne nieścisłości i ograniczenia definicyjne⁶. Podstawowym założeniem analizy metatekstu jest dwuteksto-wość komunikatu jako tworu językowego⁷. Dwutekst jest strukturą, która zawiera tekst główny (podstawowy, właściwy, przedmiotowy) oraz tekst o tekście (metatekst, wypowiedź o tekście). Często metatekst pozwala zrozumieć tekst podstawowy, a z pewnością ułatwia jego zrozumienie⁸, stanowi zatem jego niezbywalny atrybut. A. Wierzbicka do metatekstowych zalicza różne konstrukcje językowe, przynależne do różnych poziomów wypowiedzi. Wśród wyznaczników metatekstu wymienia takie, które odsyłają do poziomu składniowego, semantycznego, pragmatycznego. Są to np. tzw. metapleonazmy, spójniki metatekstowe, zdania parentetyczne, metaorganizatory tekstu⁹. Wiele z nich nie może zostać opisanych w odniesieniu do analizowanego w tym artykule materiału językowego, dlatego należało wprowadzić pewne ograniczenia.

W prezentowanym artykule metatekst rozumiany jest jako struktura tekstu widoczna na jego powierzchni (*explicite* tekst o tekście), łatwo wyodrębnialna z całości komunikatu, czasami uobecniająca postać nadawcy, semantycznie nie odnosząca się do tekstu podstawowego, przy czym łączliwość formalna z tekstem podstawowym także nie jest konieczna. Zasadniczymi cechami metatekstu są zatem: wpływ na konstytuowanie się dwutorowej struktury tekstu (tekst podstawowy – metatekst) oraz redundancja (ewentualnie drugorzędność) wobec tekstu podstawowego.

Psalterz puławski jest jednym z najważniejszych zabytków językowych polskiego średniowiecza, powstałym prawdopodobnie na przełomie XV i XVI w. Oprócz przekładu 150 psalmów dzieło zawiera tłumaczenie kantyków starotestamentowych i symbolu wiary św. Atanazego. Każdy psalm jest poprzedzony tzw. argumentem stanowiącym pewną formę streszczenia psalmu bądź alegoryczne jego wytłumaczenie związane z osobą Chrystusa. Argumenty miały pomóc w zrozumieniu psalmów, a zawarte w nich sensy literalny i / lub figuralny miały związek z tradycją średniowiecznej interpreta-

⁵ Taż: *Historia składni języka polskiego*. Wrocław 1984, s. 206–222.

⁶ A. Duszak: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa 1998, s. 135–137, 149–160; A. Starzec: *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*. Opole 1999, s. 74–93; B. Witosz: *Metatekst – w opisie teorii tekstowym, stylistycznym i pragmalingwistycznym*. W: *Stylistyka a pragmatyka*. Red. B. Witosz. Katowice 2001.

⁷ A. Wierzbicka: *Metatekst...*, s. 106.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 109–118.

cji tekstów. „Średniowieczni egzegeci [...] niezależnie od literalnego znaczenia *Pisma świętego* (tzw. *sensus historicus*) poszukiwali związku zachodzącego pomiędzy tekstem *Starego Testamentu* a historią świętą opowiedzianą w *Nowym Testamencie*. Postacie i zdarzenia psalmów były więc interpretowane jako figury faktów mających się dokonać w przyszłości, po inkarnacji Boga i przyjściu Chrystusa na świat. [...] W niektórych argumentach pojawia się tylko historyczny wykład treści (odsyłający do zdarzeń przedstawianych przez psalmy, związanych z Dawidem) bądź też komentarz podwójny, objaśniający zarówno sens figuralny, jak literalny [...]”¹⁰ Argumenty poprzedzające poszczególne psalmy pochodzą częściowo z komentarzy Ludolfa Saksończyka, z których czerpał polski tłumacz¹¹.

Zjawisko metatekstu w odniesieniu do *Psalterza puławskiego* występuje właściwie na dwóch poziomach. Argumenty, które na potrzeby niniejszego artykułu lepiej określić mianem fragmentów zapowiadających¹², stanowią w całości metatekst (kontekst metatekstowy) w zestawieniu z tekstem psalmów. Jednocześnie same są pewnym komunikatem (tekstem) zawierającym w swoim obrębie konstrukcje metatekstowe, występujące w opozycji do fragmentów będących tekstem podstawowym, zawartych w kontekście danego fragmentu zapowiadającego.

Podstawowym zagadnieniem niniejszego artykułu jest opis i charakterystyka konstrukcji metatekstowych zawartych we fragmentach zapowiadających puławskiego cyklu psalmicznego. Przedmiotem analizy uczynione zostały zarówno konstrukcje metatekstowe związane bezpośrednio z kontekstem fragmentu zapowiadającego, jak i te, które odsyłają odbiorcę do elementów komunikatu wykraczających poza obręb owych fragmentów, czyli do tekstu psalmu *sensu stricto*¹³.

¹⁰ T. Michałowska: *Średniowiecze*. Warszawa 1995, s. 577–578.

¹¹ Tamże, s. 577; W. Wydra, W. R. Rzepka: *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*. Wrocław 1984, s. 69.

¹² Pomoże to uniknąć nieporozumień związanych z terminem składniowym „argument”, oznaczającym element występujący w opozycji do „predykatu”.

¹³ Fragmenty zapowiadające są w części tłumaczeniem z języka obcego, to jednak nie przeszkadza w analizach, ponieważ przekład oddaje możliwości językowe (potencjał) średniowiecznej polszczyzny. W niniejszym artykule, na przykładzie *Psalterza puławskiego*, próbuję oddać pewną specyfikę komunikacyjną staropolszczyzny, choć oczywiście należy mieć stale na uwadze fakt, iż jest to okres bardzo długi i niejednorodny. Badacze języka doby staropolskiej często jednak przyjmują podobne założenia, traktując staropolszczyznę jako przekrój synchroniczny, por. np.: *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*. Red. K. Kleszczowa. Katowice 1996; K. Kleszczowa: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice 1998; Z. Krążyńska: *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*. Cz. 1. Poznań 2000; Cz. 2. Poznań 2001.

Analizowane konteksty poprzedzające poszczególne psalmy bywają ważnym czynnikiem organizującym całość tekstu *Psalterza puławskiego*. Szczególnie istotny jest fragment zapowiadający psalmu 1., stanowiący ważny element delimitacyjny całego psalterza:

[...] *Pyrzwy psalm wypowada,/ yze kristus on yest drewno wszem wszyę wyerzŃcym./ PoczynayŃ szye kszyęgy glosznych chwał albo samorzecznych proroka dawida krolya ps. [1]*¹⁴

Zacytowany fragment zapowiadający zawiera metatekstową informację o początku całego cyklu psalmicznego w postaci liczebnika porządkowego *pirzwy* oraz konstrukcji: *Poczynają się księgi głośnych chwał albo samorzecznych proroka Dawida krola ps.* Wyraźnie konstrukcje metatekstowe dotyczące informacji o inicjalności psalmu wypełniają większość fragmentu zapowiadającego, stanowią zatem ważny czynnik organizacji tekstu. Psalm 1. jest jedynym przykładem, w którym we fragmencie zapowiadającym użyto liczebnika porządkowego, stanowiącego wyraźny delimitator komunikatu. Równie wyrazistego sygnału końca cyklu nie ma, ponieważ dwa ostatnie psalmy (149. i 150.) nie są opatrzone żadnym fragmentem zapowiadającym.

Jednym z elementów metatekstu pojawiającym się w płaszczyźnie całego cyklu są nazwy gatunkowe występujące w formach wariantywnych, w różnych miejscach fragmentu zapowiadającego. Służą one dodatkowej identyfikacji interpretowanego tekstu. Wśród wariantów zapisu nazw gatunkowych wymienić można m.in.: *psalm dawidow, dawidowy psalm, ps dawida, ps dawidow, ps dad, ps dawid, ps dawi, ps da.* Są to warianty występujące najczęściej. Tylko dwa pierwsze przykłady form nazw gatunkowych wyzyskują pełne wyrazy, wszystkie kolejne są w mniejszym lub większym stopniu skrócone. Świadczy to o spetryfikowaniu i wysokim stopniu skondensowania nazwy gatunkowej, która ze względu na częstość występowania w płaszczyźnie fragmentów zapowiadających uległa – w celu skondensowania komunikatu – uproszczeniu. Dodatkowym argumentem przemawiającym za niniejszą tezą jest fakt, iż nazwy nieskrócone występują we fragmentach zapowiadających wcześniejszych psalmów cyklu, psalmy dalsze zaś opatrzone są coraz bardziej uproszczonymi formami nazw gatunkowych. Określenia identyfikujące występują także w różnych miejscach fragmentów zapowiadających:

¹⁴ Wszystkie cytaty, ze względu na liczne formy skrócone i uproszczone obecne w tekście *Psalterza*, zachowano w pisowni oryginalnej. Cytaty pochodzą z edycji: *Psalterz puławski*. Wyd. S. Słoński. Tekst z rękopisu Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie. Warszawa 1916. Po przytoczonym tekście umieszczono w nawiasie numer psalmu, z którego pochodzi cytat.

Dne q mltiplic. Ten psalm powyada/ yze xps za nas szmyertny sen przyϕl y wstal z martwych by nas ozywyl./ Psalm dawydow kyedy vczyekal przed absalon synem swoym y zabyt tedy absalon. [3]

Dne ds. me. Tu wypowyada/ yze krystus yest badacz wszego somny- enya/ poszylayϕczy na wkonyecz/ to yest w yezukrysta./ Psalm dawy- dow/ yen spyewal bogu chusi/ to yest za wzyawyeny wyssokego mylczenya syna gemini./ [7]

Deus miseat. Ten ps powyada/ yze xpus w szyę wyerzϕczych szwy- atloszcz yest./ Ps dauid. [66]

Beati omnes qui ti./ Prorok o mćzu statecznym molwy napomynayϕcz czyszcze zycz./ Pyenye wchodow. Ps dauid./ [127]

Jak widać, określenia gatunkowe występują bądź w środku, bądź na końcu fragmentu zapowiadającego dany psalm. Otwierają zatem drugą część zapowiedzi, najczęściej stanowiąc początek wykładu figuralnego (pozycja centralna) lub będąc po prostu dodatkowym wykładnikiem otwierającym tekst główny (psalm), do którego odnosi się fragment zapowiadający (pozycja finalna). Obydwie pozycje zatem są wyznacznikami delimitacji tekstu: pozwalają wyodrębnić poszczególne części samego fragmentu zapowiadającego albo też wskazują granice między tym fragmentem i tekstem podstawowym (właściwym psalmem).

Do elementów metatekstowych należą również te części kontekstu fragmentów zapowiadających, które informują bezpośrednio o wykładzie zamieszczonym w owych fragmentach. Są więc metatekstem w odniesieniu do fragmentu zapowiadającego, a nie całego psalmu. Podstawową strukturą realizującą ten rodzaj metatekstu jest: *ten psalm powiada, iż* (79 użyć) oraz jej nieliczne warianty polegające na skróceniu formy któregoś z wyrazów lub zastosowaniu synonimicznego spójnika *iż*. Oto przykłady:

Quare frem. Ten ps powyada/ yze xpus w dziedzycztwo byerze wszystkich lyud od boga oycza dauidowo./ [2]

Conserua me d. Ten ps powyada/ yze x za nas vmęczony/ w pykle nye yest ostawyon./ znamyona na pyszmye samemu dauid/ to iest kristu./ [15]

Pfundamenta. Ten ps pow/ yze xpus czerekwe swoyey na szwyętych gorach vstawyona mymo wszystkie ysrahelske koszczoly mylowal./ [86]

Miejszem centralnym konstrukcji metatekstowej jest czasownik *powiadać*, którego znaczenie nie jest ściśle związane z *mówić*. Oczywiście, *powiadać* należy do czasowników mówienia, wymienia się go razem z czasownikiem *powiedzieć* jako synonimicznym¹⁵. *Powiedzieć*, *rzec* i *mówić* zaś za-

¹⁵ K. Kleszczowa: *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*. Katowice 1989, s. 201.

licza się do czasowników, których znaczenia na przestrzeni dziejów polszczyzny nie uległy zmianom¹⁶. Jednak etymologia *powiadać* wskazuje na wyraźne powiązania z *wiedzieć*¹⁷. Staro-cerkiewno-słowiańska forma *pověděti* ('powiedzieć') jest pochodną od *věděti* ('wiedzieć'), co widoczne jest także w strukturze morfologicznej leksemu. *Słownik staropolski*¹⁸ odnotowuje kilka znaczeń leksemu *powiadać* // *powiedzieć*: 'posługiwać się słowami dla komunikowania myśli i przeżyć, mówić coś, wypowiadać, wygłaszać, obwieszczać, opisywać, opowiadać, wyjawiać' oraz ich warianty dokonane. Przytoczone znaczenia świadczą o tym, iż leksem *wypowiadać* bardzo często wiązał się semantycznie z elementem wiedzy nadawcy i chęci jej przekazania odbiorcy. Obecna w wielu fragmentach zapowiadających konstrukcja metatekstowa w pewnym stopniu akcentuje właśnie wiedzę nadawcy, który formułuje wykład psalmu. Fragment zapowiadający więc nie tyle 'mówi', co 'powiadamia', 'przekazuje wiadomości' (to, co wie). Ważne jest to także dlatego, że omawiana konstrukcja metatekstowa wprowadza na ogół sens literalny, a nie figuralny danego psalmu. Występujące więc po niej rozwinięcie 'powiadamia' (jest streszczeniem psalmu – sens literalny), a nie 'interpretuje' (sens figuralny).

Konstrukcja *ten psalm powiada, iż...* stanowi wyraźny model, multiplikowany na zasadzie spetryfikowanego wzorca w poszczególnych fragmentach zapowiadających. Przywołana struktura tworzy wyraźny wzorec składniowy. Fragment metatekstowy jest wykładnikiem predykatu dwuargumentowego otwierającego miejsce dla następującego po nim rozbudowanego argumentu. Miejscem granicznym staje się spójnik *iż* // *iz*, który bywa zaliczany do argumentu¹⁹. Wyraźne nacechowanie predykatywne konstrukcji metatekstowej dodatkowo pozwala wyodrębnić ją z reszty tekstu fragmentu zapowiadającego. Repetytywność konstrukcji metatekstowej jest istotnym czynnikiem, który wskazuje granicę między metatekstem a tekstem podstawowym wewnątrz fragmentu zapowiadającego. Nieliczne warianty wspomnianej struktury składniowej genetycznie również związane są z najczęstszą formą zapowiadania wykładu: *tu wypowiada, iż* [7]; *tu powiada, iż* [10, 16, 70, 90]; *ten psalm wypowiada, iż* [1, 11, 12, 17, 19, 20, 28]. Do incydentalnych należą konstrukcje z innymi czasownikami mówienia: *tu mówi, iż* [31]; *i piał ten psalm i rzekł* [33]; *tu prawi, iż* [47]. Wyraźnie metatekstowa konstrukcja poprzedzająca wykład psalmu pojawia się prawie zawsze we fragmentach zapowiadających aż do psalmu 102. W psalmach następnych już nie występuje. Trudno zinterpretować ten fakt: być może późniejsze

¹⁶ Tamże, s. 11.

¹⁷ A. Brückner: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1993, s. 433.

¹⁸ *Słownik staropolski*. Red. S. Urbańczyk. T. 6. Wrocław 1973.

¹⁹ M. Grochowski: *Składnia wyrażen polipredykatywnych*. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Red. Z. Topolińska. Warszawa 1984, s. 213.

psalmy opatrzone zostały fragmentami zapowiadającymi po dłuższej przerwie i pierwowzór autorstwa Ludolfa Saksończyka nie zawierał już odnośnych konstrukcji, a może kto inny był tłumaczem dalszych fragmentów zapowiadających cyklu.

Psalm 102. stanowi w ogóle pewien przełom – widać zmianę w kompozycji i treści fragmentów zapowiadających, począwszy od tego właśnie miejsca. Określenie gatunkowe *psalm* coraz częściej ustępuje miejsca terminom *głos*, *pień*, które są już mniej wyraziste i nie tak jednoznaczne jako nazwy odsyłające do danego gatunku mowy. Czasami jednak metatekstowa funkcja tych określeń jest wzmocniona formą *dawidowy*, także w wariantach skróconych. Przykładowo:

Bndic n/ Głos zborny chwałyŃczy boga/ wdzałoch yego o glembokych/ tayemnycz baczenyu dauid./ [103]

Nisi quia dns e. Głos/ wyernych o przeszlyadnykoch/ swoych. Pyenye wstŃpanya.// [123]

In cnute/ Pyenye wschodow, głos apostolsky o nawroczenyu poganow y mękach męczyenikow./ [125]

Dne/ clamaui. Głos czerekwe o przeszlyadnykoch swoych, abychem/ ku bogu wolaly. Ps dauid.// [140]

Z przytoczonych cytatów wynika, iż także inne – poza leksemem *psalm* – określenia gatunkowe występują w różnych miejscach fragmentów zapowiadających, niejednokrotnie obecne są dwa niezależne określenia, zamykające cały fragment polskojęzyczny klamrą delimitacyjną: *Głos wiernych* [...] *Pień wstąpania*; *Głos cerekwie* [...] *Ps dawid*. Napotkać można także jedno spójne określenie gatunkowe rozbite przez część główną fragmentu zapowiadającego, dzięki czemu powstaje swoista klamra kompozycyjna: *Głos zborny* [...] *dawid* (-owy // -a).

Poza określeniami gatunkowymi i strukturami wprowadzającymi wykład literalny i / lub figuralny analizowany materiał wskazuje także, że sfera meta-dotyczyła większych grup psalmów cyklu puławskiego. W obrębie fragmentów zapowiadających występują bowiem informacje dotyczące funkcji danych psalmów i / lub czasu, kiedy powinny być odśpiewane, np.:

Nuedzyelne psalmy nayuthrzną. [...] [1]

[...] *Na wyelką prymą psalmy thy szą.* [21]

[...] *Ponyedzyalkowe psalmy thy szą.* [26]

[...] *Szrzodne psalmy.* [52]

[...] *Czthwartkowe psalmy tho.* [68]

[...] *Na prymę ten psalm bywa/ spyewan dauid./* [117]

[...] *Psalm dauidow pro./ Na ponyedzyalkow nyespor./* [119]

Weszczyodę nyeszpor. [...] [126]
 [...] *Pyanthkowsy/ nyeszpor.* [137]
 [...] *Wsobotę nanyeszpor.* [143]

Określenia czasu, którego dotyczą psalmy, ograniczone są do nazw nabożeństw stanowiących poszczególne części oficjum obrządku łacińskiego (*jutrznia, pryma, nieszpor*) lub po prostu do nazw dni tygodnia. Miejsca, jakie te informacje zajmują na tle reszty fragmentu zapowiadającego, są różne, wyraźnie jednak przeważa pozycja finalna. Jest to uzasadnione, gdyż wspomniane konstrukcje metatekstowe, występując po wykładzie treści bądź interpretacji psalmu, stanowią jednoznaczny granicę między danym psalmem a całą ich grupą, spójną tematycznie lub funkcjonalnie. Słowem: wykład dotyczy jedynie bezpośrednio po nim następującego psalmu, informacja o zakresie i / lub przeznaczeniu zaś – większej ich liczby, dlatego staje się jakby oddzielnym elementem fragmentu zapowiadającego. Pozycja tych informacji zdeterminowana jest zatem ich funkcją i przynależy do różnych poziomów komunikatu: bądź do jednego psalmu, bądź do kilku, które tworzą spójną całość tematyczną lub funkcjonalną.

W kilku przypadkach informacja metatekstowa dotycząca przeznaczenia i czasu, do którego przynależy psalm, wypełnia cały fragment zapowiadający. Jest to dosyć osobliwe, psalmy te bowiem zostały pozbawione całkowicie wykładu treści i interpretacji:

Dix' dns./ Thocz szą psalmy nanyeszpor wnyedzylę./ a nakazdy nyeszpor molwyą pyąncz psalmow.// Nyeszpor/ nyedzylny. [109]
Dilexi. Wponyedyzalek/ nyeszpor. Prorok zpersony/ czerekwe molwy. Ten psalm/ jest vczyecha wyernych przy/ bolyeszczyach./ Nyeszpor/ ponyedyzalkowy. [114]
Credidi/ Wponyedyzalek nyeszpor. Alla./ Prorok zpersony czerekwe molwy vczyechę dayφcz wyernym. [115]

Są to wypadki rzadkie, niemniej mogą świadczyć o dość przemyślanej kompozycji całego cyklu psalmów, która oparta została m.in. na zasadzie kontaktu z odbiorcą. Odbiorca ów jest konsekwentnie informowany o przeznaczeniu danej grupy psalmów. W powyższych przykładach oprócz informacji dotyczących czasu wykonania psalmu zamieszczono jeszcze szczególnie mniej oficjalne: *Ten psalm/ jest uciecha wiernych przy/ boleściach./ Prorok z persony cerekwie molwi uciechę dając wiernym.* Dodanie informacji dotyczących bardziej osobistych, „życiowych” aspektów wiary z pewnością czyni kontakt nadawcy z odbiorcą bliższym i mniej odpersonalizowanym.

Ważnym czynnikiem stanowiącym o bezpośrednim wymiarze instancji nadawczo-odbiorczej są również wyzyskane metatekstowe konstrukcje imperatywne i nakłaniające. Oto przykłady:

Ad te doe cla. Ten psalm powyada,/ yze xps wzpomozon był od oycza, kyedy podług czlowyecztwa kwto czyalo z grobu wstayφcz./ Tymy słowy yego wyelbycz mamy, bo nas tako zbawyl./ [27]
Paratu cor./ Czerkw ku kristowy, a oney/ xpus prorokuye napomynayφ/ nas, abychom krysta boga/ czloweka werzyly./ [107]
Laudate non d'o/ Alla. Glos apostolsky ku wyerzφcym,/ abychom odrzucywszy balwany boga wiecznego chwałyly./ [134]
Eripe me. Czerkw o wlokoch/ albo o zlych duchoch molwy/ abychom przeczywo zlemu// szwyeczemu ku bogu wzdychaly, to iest ku yezu-kristowy./ [139]

Metatekstowe informacje dotyczące funkcji psalmu odsyłają odbiorcę już nie do oficjalnych podziałów cyklu motywowanych pierwowzorem biblijnym, lecz stanowią komentarz nadawcy fragmentu zapowiadającego i jego sugestie dotyczące roli danego psalmu. Przytoczone fragmenty wskazują zatem na w pewnym stopniu dydaktyczną funkcję kontekstów metatekstowych zawartych we fragmentach zapowiadających. Zastosowano tutaj konstrukcje imperatywne: *Tymi słowy jego wielbić mamy, bo nas tako zbawił*, jak również realizacje trybu orzekającego w postaci podrzędnych zdań celowych, które – poprzez formę twierdzącą właśnie – służą nakłonieniu nadawcy do słusznego odczytania funkcji psalmu: *abychom krysta boga/ człowieka wierzyli; [...] abychom odrzuciwszy balwany boga wiecznego chwalili; abychom przeciw zlemu// świeckiemu ku bogu wzdychali, [...] to jest ku jezukristowi*. Podobne zabiegi, tak jak całe fragmenty zapowiadające dołączone do *Psałterza puławskiego*, mają na celu przybliżenie cyklu szerszemu gronu odbiorców²⁰. Dzięki metatekstowym wykładnikom uobecnienia nadawcy kontakt między obydwoma podmiotami komunikacji jest zacieśniony, przez co zadanie ułatwienia odbioru psalmów zostaje spełnione.

W analizowanym materiale napotkać można także przykłady takich fragmentów zapowiadających, które zostały pozbawione konstrukcji metatekstowych lub ich forma uległa poważnemu okrojeniu:

Inclina. Cristus slotky y pokorny modlyφczych szye proszby wyslucha./ [85]
Dne pbasti. Cristus z persony/ swoyey czlowyeczey albo czerkw/ karze zydy y kaczerze y zlosne./ [138]
Bonu. [91]

²⁰ T. Michałowska: *Średniowiecze...*, s. 577.

Ostatni z przywołanych fragmentów wraz z psalmami 149. i 150. stanowi przykład bądź całkowitego zaniechania fragmentu zapowiadającego, bądź ograniczenia go do łacińskiego incipitu (psalm 91.). Takie realizacje należałoby jednak uznać za zdecydowanie wyjątkowe i być może całkowicie przypadkowe. Kiedy indziej natomiast fragment zapowiadający (dwa pierwsze powyższe cytaty) sprowadza się jedynie do wykładu sensu (najczęściej figuralnego), bez jakichkolwiek wyznaczników metatekstowych w obrębie samego fragmentu zapowiadającego. Zamieszczona interpretacja bez wykładników obecności nadawcy lub innych pierwiastków metatekstowych stanowi odrębny kontekst pozbawiony eksplicytnych elementów meta-.

Wnioski

Przeprowadzona analiza formy i funkcji konstrukcji metatekstowych zawartych we fragmentach zapowiadających *Psalterza puławskiego* umożliwia sformułowanie kilku ogólnych wniosków:

1. W średniowiecznej polszczyźnie istniała już świadomość metatekstu jako drugiego, równoległego toru w strukturze komunikatu. Wyrażone jest to np. w stopniowym upraszczaniu pewnych konstrukcji metatekstowych (m.in. nazwy gatunkowe wraz z kolejnymi psalmami ulegają skróceniu) oraz w wyrażnie odmiennej formie obydwu płaszczyzn tekstowych (samodzielność semantyczna i składniowa tych płaszczyzn).

2. Nadawca komunikatu miał także świadomość redundancji konstrukcji metatekstowych oraz ich służebnej roli w zestawieniu z tekstem podstawowym, co widać m.in. w spetryfikowanych konstrukcjach składniowych o charakterze metatekstowym (*Ten psalm powiada, iż...*).

3. Już w dobie staropolskiej dostrzegano różnorodne funkcje metatekstu i je wykorzystywano, co wyraża się w związku zarówno konstrukcji metatekstowych z samym kontekstem fragmentu zapowiadającego, jak i całego fragmentu zapowiadającego (jako metatekstowego) z tekstem psalmu *sensu stricto*. Podobną konkluzję podpowiada fakt wykorzystania konstrukcji metatekstowych jako wyjaśniających treść i przesłanie psalmu, ale także jako określających funkcje i przeznaczenie danego psalmu lub grupy psalmów.

4. Konstrukcje metatekstowe od czasów średniowiecznych służyły podtrzymaniu, wzmocnieniu, a nawet odpersonalizowaniu relacji nadawczo-odbiorczej komunikatu, co przejawia się w próbach przybliżenia funkcji

psalmów w formie mniej oficjalnej, jak również w konstrukcjach imperatywnych i nakłaniających²¹.

Niniejszy artykuł jest propozycją opisu płaszczyzny metatekstowej komunikatu najstarszej piśmiennej doby w dziejach języka polskiego. Nie ulega wątpliwości, że jest to opis niekompletny z uwagi na wykorzystanie tylko jednego źródła. Prowadzona obserwacja innych zabytków języka polskiego z pewnością umożliwi dokładniejszą charakterystykę sfery „meta-” zawartej w tekście staropolskim²².

²¹ Do podobnego wniosku doprowadziły badania Krystyny Pisarkowej, która poddała analizie składnię *Kazań gnieźnieńskich*, por. K. Pisarkowa: *O składni „Kazań gnieźnieńskich”: partykuła „ć”, „ci”*. W: *Studia z polskiej składni historycznej*. T. 1. Red. J. Twardzikowa. Wrocław 1976.

²² Por. np. A. Rejter: *Metatekst w staropolskiej literaturze apokryficznej*. [W druku]. Należy także pamiętać o analizach K. Pisarkowej dotyczących *Kazań gnieźnieńskich*. Badaczka ujmuje jednak problem metatekstu w nieco inny sposób; por. K. Pisarkowa: *Tekst o tekście...*; Taż: *Historia składni języka polskiego*. Wrocław 1984, s. 206–222.